

УДК 811.161.3'42:398.92

Я. Я. Іваноў

**ПРАБЛЕМЫ ВYZНАЧЭННЯ І ДЫФЕРЭНЦЫЯЦЫ
АБ'ЁМУ АФАРЫСТЫЧНАГА ФОНДУ МОВЫ**

Анацыя. У артыкуле асвятляюцца праблемы вызначэння і дыферэнцыяцыі аб'ёму афарыстычнага фонду мовы. Акрэсліваюцца спосабы вызначэння аб'ёму афарыстычных адзінак. Прапануюцца дыферэнцыраваць афарыстычны фонд мовы на два мноствы адзінак:

моўны максімум (актуальны фонд) і моўны эсэнцыум (абавязковы фонд). У складзе моўнага эсэнцыуму вылучаецца моўны мінімум (мноства найбольш вядомых і ўжывальных моўных афарызмаў).

Ключавыя словы: моўны афарызм, афарыстычны фонд мовы, моўны максімум (актуальны фонд), моўны эсэнцыум (абавязковы фонд), моўны мінімум.

Аб'ём моўных афарызмаў устанаўліваецца, як правіла, чатырма спосабамі: па-першае, у залежнасці ад вызначэння межаў паняцця афарызма, па-другое, паводле фіксацыі моўных афарызмаў у лінгвістычных слоўніках і зборніках, па-трэцяе, на падставе выбарак моўных афарызмаў з розных тэкставых крыніц і, па-чацвёртае, па выніках спецыяльных лінгвістычных эксперыментаў. Першы спосаб, натуральна, прама ці ўскосна ўплывае на іншыя тры або вынікае з іх (разам ці паасобку). Напрыклад, у лінгвакраіназнаўчай тэорыі афарызма аб'ём афарыстычнага фонду мовы абмежаваны, паводле погляду Я. М. Верашчагіна і В. Р. Кастамарава, тым “малым числом пословиц и крылатых слов (по подсчётам Г. Л. Пермякова, примерно 800–1500 единиц)”, якія “известны повсеместно и активно употребляются в речи” [1, с. 6], і таму маюць “право называться элементами общенародного языка” [2, с. 73]. Другі і трэці спосабы з'яўляюцца ўзаемна дэтэрмінаванымі, прама залежаць ад тэарэтычных поглядаў, моўнага густу і практычных магчымасцей даследчыка, з прычыны чаго характарызуюцца суб'ектыўнасцю і невялікай рэпрэзентатыўнасцю. Так, крылатыя афарызмы ў беларускай мове адлюстраваны ў трох розных паводле колькасных і якасных характарыстык даведніках: зборніку энцыклапедычнага зместу “*Крылатыя словы і афарызмы (з беларускіх літаратурных крыніц)*” (1960) [3], вучэбным (лінгвакраіназнаўчым) дапаможніку “*Слоўнік беларускіх прыказак, прымавак і крылатых выразаў*” (1997) [4], нарматыўным (тлумачальным) слоўніку “*Крылатыя афарызмы ў беларускай мове*” (2011) [5].

Спосаб лінгвістычнага эксперыменту адрозніваецца ў параўнанні з іншымі спосабамі найбольшай аб'ектыўнасцю і рэпрэзентатыўнасцю, аднак пакуль не мае несупярэчліва абгрунтаванай і агульнапрынятай metodyкі. Так, вядомы, неаднаразова паўтораны і мадыфікаваны даследчыкамі на матэрыяле розных моў “парэміялагічны эксперымент” Г. Л. Пермякова па высвятленні агульнавядомых і актыўна ўжывальных у маўленні прыказак і іншых народных выслоўяў рускай мовы [6; 7] не аднойчы крытычна ацэньваўся [8; 9; 10; 11], у тым ліку да поўнага адмаўлення яго прынцыпаў і metodyкі [12].

Аб'ём моўных афарызмаў можа быць дыферэнцаваны ў дыяхраніі на два колькасна проціпастаўленых мноствы адзінак – “**моўны максімум**” (актуальны фонд) і “**моўны эсэнцыум**” (абавязковы фонд) [13, с. 53–55], якія адлюстроўваюць на кожным этапе гістарычнага развіцця мовы, з аднаго боку, усе моўныя афарызмы, што функцыянуюць у дадзенай мове, а з другога боку, толькі тыя адзінкі, што вядомы ўсім або амаль усім носьбітам мовы (найбольш вядомыя), ужываюцца ў вусным і пісьмовым маўленні часцей за іншыя (найбольш прадуктыўныя), а таксама тэрытарыяльна, сацыяльна і функцыянальна-стылістычна не абмежаваны (найбольш масавыя).

“**Максімум**” моўных афарызмаў не з'яўляецца колькасна раўназначным усяму афарыстычнаму фонду (сукупнасці моўных афарызмаў у дадзенай мове на ўсіх этапах яе гістарычнага развіцця), паколькі, па-першае, проціпастаўлены яму паводле антыноміі двух планаў (спосабаў) апісання мовы – дыяхранічнаму і сінхранічнаму, а па-другое, адлюстроўвае лінгвістычную рэальнасць (актуальны для носьбітаў мовы фонд моўных афарызмаў). Афарыстычны фонд мовы можна разглядаць як моўны феномен толькі ўмоўна, паколькі ён ствараецца штучна (па-за дынамікай мовы, у сінхраніі), як лінгвістычная мадэль (з'яўляецца сукупнасцю адзінак, якія ніколі не функцыянавалі ў мове адначасова ўсе разам). Так, адзінкі, якія зафіксаваны ў фундаментальным зборніку “*Прыказкі і прымаўкі*” (1976) [14] прызначаны адлюстроўваць усё мноства прыказак беларускай мовы (усе, якія ёсць), паколькі былі вылучаны з розных крыніц, што ахопліваюць шмат стагоддзяў (тое самае і ў іншых мовах: “*Большой словарь русских по-*

слоўіц” (2010) [15], “*Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich*” (1969–1978) [16], “*English Proverbs and Proverbial Phrases: A Historical Dictionary*” (1969) [17] і да т. п.). У сваю чаргу, прыказкі, якія змешчаны ў тлумачальным “*Слоўніку беларускіх прыказак*” (2002) [18], утвараюць сучасны (г. зн. актуальны для сённяшніх носьбітаў мовы) максімальны аб’ём прыказак у беларускай мове, паколькі вылучаны з тэкставых крыніц апошняга стагоддзя і пацвярджаюцца кантэкстамі сучаснага ўжывання (тое самае і ў іншых мовах: “*Словарь русских пословиц*” (2007) [19], “*Mała księga przysłów polskich*” (1996) [20], “*English Proverbs Explained*” (1969) [21] і да т. п.).

Трэба адзначыць, што фіксацыя актуальных прыказак у еўрапейскіх мовах была пашырана яшчэ задоўга да складання зборнікаў адзінак нацыянальных прыказкавых фондаў, першыя з якіх пачалі стварацца на хвалі еўрапейскага рамантызму, а шырока ўкладацца толькі ў другой палове XIX ст. Так, у першым зборніку беларускіх прыказак Я. Чачота (1846) апісваліся актуальныя на той час адзінкі, вядомыя, найперш, самому ўкладальніку. Тое самае і ў іншых мовах. Напрыклад, у польскай мове найбольш вядомы зборнік актуальных прыказак “*Proverbiorum polonicorum centuriae decem et octo*” (1618) С. Рысіньскага [22] з’явіўся на тры стагоддзі раней за першы фундаментальны па колькасці адзінак даведнік “*Księga przysłów, przypowieści i wyrażeń przysłowiowych polskich*” (1889) С. Адальбэрга [23]. Амаль усе першыя зборнікі прыказак еўрапейскіх моў адлюстроўвалі актуальныя адзінкі (хоць і даволі часта разам з папулярнымі лацінскімі выслоўямі), што дазваляе акрэсліць асаблівасці і дынаміку развіцця прыказкавых фондаў многіх моў на розных этапах іх гістарычнага развіцця.

Надзённай праблемай лінгвістычнай афарыстыкі з’яўляецца вызначэнне межаў актуальнага фонду моўных афарызмаў у беларускай мове, паколькі на сённяшні дзень гэтыя межы акрэслены толькі для прыказак, колькасць моўнага максімуму якіх, паводле лексікаграфічных крыніц, вагаецца ад каля 750 [24] да каля 1800 [25] (тое самае і ў іншых мовах: у рускай – ад 700 [26] да 1200 [27], у польскай – каля 1900 [20], у англійскай – ад 800 [21] да 1000 [28]). Існуюць спробы вызначыць колькасныя межы актуальнага фонду крылатых афарызмаў. У беларускай мове іх налічваецца, паводле лінгвістычных слоўнікаў крылатых адзінак, не менш за 300 [3; 5; 29; 30] (у іншых мовах больш, напрыклад, у рускай мове – ад 1000 [31] да 1800 [32]). Разам з тым застаюцца неадаследаванымі ў беларускай мове (як і ў іншых мовах – рускай, польскай, англійскай і г. д.) колькасныя межы актуальных фондаў іншых тыпаў афарызмаў-парэмій (гаспадарчых выслоўяў, народных прыкмет, павер’яў, прымхаў і г. д.), а таксама крылатых афарызмаў з нелітаратурных тэкставых крыніц (устойлівых у маўленні нелітаратурных цытат, дэвізаў, лозунгаў, заклікаў, слоганаў і г. д.).

Эсэнцыум моўных афарызмаў не супадае па сваім аб’ёме з актыўнай часткай афарыстычнага фонду мовы, паколькі найбольш вядомыя і масава ўжывальныя адзінкі зусім не абавязкова з’яўляюцца адначасова найбольш прадуктыўнымі ва ўжыванні. Так, усе хрысціяне-беларусы ведаюць біблейскія заповедзі-афарызмы (*Не стварай сабе куміра, Шануй бацьку свайго і маці сваю; Не забівай; Не распуснічай; Не крадзі* і г. д.), аднак толькі адна з гэтых адзінак (*Не стварай сабе куміра*) уваходзіць у сучаснай беларускай мове ў склад найбольш прадуктыўных ва ўжыванні біблейскіх афарызмаў [33, с. 71].

У межах моўнага эсэнцыуму можна вылучыць мноства, якое складаецца з найбольш вядомых і найбольш ужывальных у маўленні моўных афарызмаў. Такія адзінкі мэтазгодна кваліфікаваць як **моўны мінімум афарыстычнага фонду мовы**. Моўны мінімум, як і ўвесь цалкам афарыстычны фонд агульнанароднай мовы, дыферэнцуецца на часткова перакрываваныя мноствы асноўных класаў моўных афарызмаў, самы вялікі з якіх прадстаўлены фальклорнымі афарызмамі (**парэміялагічны мінімум**), а ў іх межах прыказкамі (**прыказкавы мінімум**). Трэба адзначыць, што прыказкавы мінімум немэтазгодна атаясамліваць па аб’ёме з усім мноствам “моўных афарызмаў”

(насуперак поглядам В. Р. Кастамарава і Я. М. Верашчагіна [2, с. 73]), паколькі прыказкавы мінімум з'яўляецца толькі часткай іх моўнага мінімуму (г. зн. і актуальнага фонду).

Максімум моўных афарызмаў можна ўстанавіць як шляхам паслядоўнай апрацоўкі лексікаграфічных крыніц і фронтальнай выбаркі з тэкстаў (якая сёння можа быць хуткай і маштабнай, дзякуючы нацыянальнаму моўнаму корпусу), так і эксперыментальным шляхам (у выніку апытання значнай колькасці носьбітаў мовы). Першы спосаб недастаткова рэпрэзентатыўны (не ўсе моўныя афарызмы адлюстраваны ў слоўніках, беларускі нацыянальны корпус яшчэ далёкі ад свайго завяршэння), другі спосаб з'яўляецца мала перспектыўным з прычыны тэхнічнай складанасці (хоць у цяперашні час масавы характар інфармацыйных тэхналогій значна спрашчае яго працэдуру). У сваю чаргу, **эсэнцыум моўных афарызмаў** можна ўстанавіць эксперыментальным шляхам, паколькі галоўным паказчыкам яго абавязковасці з'яўляецца шырокая вядомасць, вызначыць якую немагчыма без звароту да моўнай кампетэнцыі носьбітаў мовы. Моўны мінімум афарыстычнага фонду агульнанароднай мовы вызначаецца па той жа самай прычыне таксама толькі эксперыментальным шляхам.

Праблемы вызначэння і дыферэнцыяцыі аб'ёму афарыстычнага фонду беларускай мовы павінны вырашацца, з аднаго боку, згодна з актуальнымі задачамі даследавання беларускіх моўных афарызмаў [34; 35; 36], а з другога боку, у адпаведнасці з вырашэннем агульных праблем лінгвістычнага апісання моўных афарызмаў у межах парэміялогіі як самастойнага напрамку сучаснага мовазнаўства [13; 37; 38; 39].

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Костомаров, В. Г. О пословицах, поговорках и крылатых выражениях в лингвострановедческом учебном словаре / В. Г. Костомаров, Е. М. Верещагин // Русские пословицы, поговорки и крылатые выражения : лингвострановедческий словарь / В. П. Фелицына, Ю. Е. Прохоров ; под ред. Е. М. Верещагина, В. Г. Костомарова. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Русский язык, 1988. – С. 4–17.
2. Верещагин, Е. М. Национально-культурная семантика языковых афоризмов / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров // Язык и культура: лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Русский язык, 1990. – С. 71–80.
3. Янкоўскі, Ф. М. Крылатыя словы і афарызмы (з беларускіх літаратурных крыніц) / Ф. М. Янкоўскі. – Мінск : Выд-ва АН БССР, 1960. – 135 с.
4. Иванова, С. Ф. Слоўнік беларускіх прыказак, прымавак і крылатых выразаў : лінгвакраіназнаўчы дапаможнік / С. Ф. Иванова, Я. Я. Іваноў. – Мінск : БФС, 1997. – 262 с.
5. Іваноў, Я. Я. Крылатыя афарызмы ў беларускай мове: з іншамоўных літаратурных і фальклорных крыніц VIII ст. да н. э. – XX ст. : тлумачальны слоўнік / Я. Я. Іваноў. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2011. – 164 с.
6. Пермяков, Г. Л. К вопросу о паремиологическом минимуме языка (на материале русских народных изречений) / Г. Л. Пермяков // Основы структурной паремиологии : [монография] / Г. Л. Пермяков. – М. : Наука, 1988. – С. 143–169.
7. Permiakov, G. L. On the Question of a Russian Paremiological Minimum / G. L. Permiakov // Proverbium. – 1989. – Vol. 6. – Pp. 91–102.
8. Крикман, А. Паремеиологические эксперименты Г. Л. Пермякова / А. Крикман // Малые формы фольклора : сб. ст. памяти Г. Л. Пермякова / сост. Т. Н. Свешникова. – М. : “Восточная литература” РАН, 1995. – С. 338–382.
9. Мокиенко, В. М. Современная паремиология (лингвистические аспекты) / В. М. Мокиенко // Мир русского слова. – 2010. – № 3. – С. 6–20.
10. Иванов, Е. Е. О “паремиологическом минимуме” и “основном паремиологическом фонде” русского языка / Е. Е. Иванов // Dziedzictwo przeszłości związków językowych, literackich i kulturowych polsko-balto-wschodniosłowiańskich. – Białystok, 2002. – Т. VIII. – S. 87–93.
11. Иванов, Е. Е. “Основной паремиологический фонд” русского языка и его соотношение с “паремиологическим минимумом” / Е. Е. Иванов // Мир русского слова и русское слово в мире : материалы XI Конгресса МАПРЯЛ, Варна, Болгария, 17–23 сентября 2007 г. : в 7 т. – София : Heron Press, 2007. – Т. 2. – С. 152–156.

12. Иванов, Е. Е. Парсемиологический минимум и основной парсемиологический фонд / Е. Е. Иванов // Парсемиология в дискурсе : коллективная монография / В. М. Мокиенко, Т. Г. Бочина, Е. Е. Иванов [и др.] ; под ред. О. В. Ломакиной. – М. : URSS : Ленанд, 2015. – С. 48–66.
13. Парсемиология без границ : монография / под ред. М. А. Бредиса, О. В. Ломакиной. – М. : РУДН, 2020. – 244 с.
14. Прыказкі і прымаўкі : у 2 кн. / склад., сістэма тэкстаў, уступ. арт. і камент. М. Я. Грынבלата. – Мінск : Навука і тэхніка, 1976.
15. Мокиенко, В. М. Большой словарь русских пословиц : около 70000 пословиц / В. М. Мокиенко, Т. Г. Никитина, Е. К. Николаева. – М. : ОЛМА Медиа Групп, 2010. – 1023 с.
16. Nowa księga przysłów i wyrażen przysłowiowych polskich : t. I–IV / red. J. Krzyżanowski. – Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1969–1978.
17. Apperson, G. L. English Proverbs and Proverbial Phrases : A Historical Dictionary / G. L. Apperson. – London : J. M. Dent and Sons Publ., 1969. – 721 p.
18. Лепшаў, І. Я. Слоўнік беларускіх прыказак / І. Я. Лепшаў, М. А. Якалцэвіч. – Мінск : Беларуская навука, 2002. – 511 с.
19. Словарь русских пословиц : около 1000 единиц / под ред. В. М. Мокиенко. – М. : Астрель : АСТ, 2007. – 384 с.
20. Mała księga przysłów polskich / pod red. S. Nyczaja. – Radom : Oficyna Wydawnicza STON I, 1996. – 273 s.
21. Ridout, R. English Proverbs Explained / R. Ridout, C. Witting. – London : Pan Books, 1969. – 223 p.
22. Rysiński, S. Proverbiorum polonicorum centuriæ decem et octo / Salomon Rysiński. – Lubcz : Piotr Blastus Kmita, 1618. – VIII, 84 s.
23. Adalberg, S. Księga przysłów, przypowieści i wyrażen przysłowiowych polskich / S. Adalberg. – Warszawa : Druk E. Skińskiego, 1889–1894. – XVIII, 31 [32], 805 s.
24. Шкраба, І. Крынічнае слова : беларускія прыказкі і прымаўкі / І. Шкраба, Р. Шкраба ; прад. і ўступ. арт. Р. Шкрабы. – Мінск : Маст. літаратура, 1987. – 286 с.
25. Лепшаў, І. Я. Тлумачальны слоўнік прыказак / І. Я. Лепшаў, М. А. Якалцэвіч. – Гродна : ГрДУ імя Янкі Купалы, 2011. – 695 с.
26. Мокиенко, В. М. Школьный словарь живых русских пословиц / В. М. Мокиенко. – СПб. : Нева, 2002. – 352 с.
27. Жуков, В. П. Словарь русских пословиц и поговорок : около 1200 пословиц и поговорок / В. П. Жуков. – 4-е изд. – М. : Русский язык, 1991. – 534 с.
28. The Oxford Dictionary of Proverbs / Ed. by Jennifer Speake. – New York : Oxford University Press, 2008. – 625 p.
29. Крылатыя выразы ў беларускай мове. Ч. 1. З іншамоўных (еўрапейскіх і амерыканскіх) крыніц XII–XX стст. : тлумачальны слоўнік / С. В. Венідзіктаў, І. Л. Даніленка, С. Ф. Іванова, Я. Я. Іваноў. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2004. – 136 с.
30. Крылатыя выразы ў беларускай мове. Ч. 2. З рускамоўных літаратурных і фальклорных крыніц XII–XX стст. : тлумачальны слоўнік / С. В. Венідзіктаў, І. Л. Даніленка, С. Ф. Іванова, Я. Я. Іваноў, В. В. Чэх. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2006. – 208 с.
31. Берков, В. П. Русско-норвежский словарь крылатых слов : 1000 единиц / В. П. Берков ; под ред. С. С. Люнден, Т. Матиассена. – М. : Русский язык, 1980. – 175 с.
32. Ашукин, Н. С. Крылатые слова : Литературные цитаты. Образные выражения / Н. С. Ашукин, М. Г. Ашукина. – М. : Худож. литература, 1987. – 527 с.
33. Лепта библейской мудрости : библейские крылатые выражения и афоризмы на русском, английском, белорусском, немецком, словацком и украинском языках / Д. Балакова, Х. Вальтер, Н. Ф. Венжинович, М. С. Гутовская, Е. Е. Иванов, В. М. Мокиенко. – Могилёв : МГУ имени А. А. Кулешова, 2014. – 208 с.
34. Іваноў, Я. Я. Праблемы лінгвістычнага вывучэння афарызма / Я. Я. Іваноў. – Магілёў : Брама, 2003. – 194 с.
35. Іваноў, Я. Я. Дыферэнцыяльныя прымсты афарызма / Я. Я. Іваноў. – Магілёў : Брама, 2004. – 160 с.
36. Іваноў, Я. Я. Афарыстычныя адзінкі ў беларускай мове / Я. Я. Іваноў. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2017. – 208 с.
37. Ivanov, E. Paremiological Minimum and Basic Paremiological Stock (Belarusian and Russian) / E. Ivanov. – Prague : RSS, 2002. – 136 p.

38. Паремология в дискурсе / под ред. О. В. Ломакиной. – М. : URSS ; Лананд, 2015. – 294 с.

39. Паремология на перекрестках языков и культур / под ред. Е. Е. Иванова, О. В. Ломакиной. – М. : Изд-во РУДН, 2021. – 246 с.

Abstract. The article deals with the problems of defining and differentiating the volume of the aphoristic fund of the language. Methods of determining the volume of aphoristic units are outlined. It is proposed to differentiate the aphoristic fund of the language into two sets of units: the language maximum (actual fund) and the language essence (obligatory fund). In the composition of the linguistic essence, the language minimum (set of the most famous and used language aphorisms) is distinguished.

Keywords: language aphorism, aphorism fund of the language, language maximum (actual fund), language essence (obligatory fund), language minimum.

Электронный архив библиотеки МГУ имени А.А. Кулешова